

A KERESZTÉNY PROMETHEUSZ

Eiképzeltető — mondjuk ki e paradoxont — keresztény Prometheusz is. Hogy milyen mértékben és milyen feltételek mellett, azt a következőkben próbáljuk némiképpen megvilágítani. De előbb tegyük fel a kérdést: vajjon a modern Prometheusz keresztény-e? Sajnos, általában azt kell mondanunk, hogy nem az.

Újra bebizonyosodott szemünk előtt egy titokzatos törvény, melyet szinte végzetszerűnek mondhat az ember, mely szerint, úgy látszik, a megsejtett jó keresésében az embert nem sarkallja eléggé, hogy a hiányokat és igényeket megállapítja, hanem szükség van a fojtott indulat nyílt vagy titkolt közreműködésére is. Úgy látszik, az új értékek felfedezésével együttjár olyan más értékek lebecsülése, amelyek esetleg az újaknál előbbrevalók volnának. Mintha eredményeitől megrészegegnék az ember és a szenvedélyes figyelem, amellyel vállalkozására mered, elfeledtetne vele minden egyebet, pedig sokszor ez az „egyéb” maga a lényeg. Ilyenkor abba a kísértésbe esünk, hogy elveszük azt, amit meg kellene tisztítanunk és el kellene mélyítenünk. Így jönnek létre zavaros helyzetek és készülődnek kikerülhetetlen válságok, amelyeknek kimenetelét senki sem látja előre.

Míndez áll a modern embertípusra is. Az emberiség haladó szárnyának nagyrésze nem látja, csak azt a nagy földi művet, melyet meg akar valósítani. A technika sikerei és ígéretei elkápráztatják; dionizoszi mámor fogja el. Ugyanakkor viszont felszabadulási vágyában addig megy, hogy végül megtagadja mindazt, ami a teremtmény sorsa; legjobban szeretné, ha meg sem született volna, illetve, ha léteznék, a nélkül, hogy meg kellett volna születnie. A Gondviselés visszautasítása az Isten atyaságának visszautasításává fajul. Végül értelmének évezredes hajlamát legyőzve, nem akarja többé a látható és tapintható dolgokban a láthatatlan világ szimbolumait látni, hanem ellenkezőleg. Az ő szemében a spirituális világ fogalmi csupán testetlen és végleg elavult szimbolumai annak a földi valóságnak, melyet a tudomány végre felfedett előtte. Úgy gondolja, elég sokáig vetítette ki a szociális realitást a misztika egére; most azzal akarja bebizonyítani nagykorúságát, hogy mindent a földi síkra vezet vissza és mindent általa igyekszik megmagyarázni. A szemrehányás, mellyel a keresztény misztériumot illeti, hasonló ahhoz, melyet Origenes vetett egykor a zsidó vallás szemére: hogy tudniillik a jelkép nem hajlandó meghátrálni az igazság előtt, amely beteljesíti. Számára minden teológia antropológiára vezethető vissza. A tudománytól való megmámorosodás, ontológiai lázadás és az ismeretlen elszűkítése: e három kísértés együttjár korunk haladásával: egyik kísértésnek sem tudott ellenállni E három

elemből tevődik össze az a szervező scientizmus, amely egész életünkre rányomja bélyegét.

A mai ember e három ponton téves utakra került. Ennek egyik következményeként az önmegismerés elmélyítése helyett elzárkózik saját értelme elől. Már meg sem látja önmagának azt a részét, amely nem lehet a tudománynak tárgya, minthogy örökre a tudomány alanya marad. Nem érti meg azt, aki az emberben az embert tanulmányozza, sem azt, aki az emberben az embert elkötelezi — aminek számtalan súlyos következménye van. A „levéstől” megrészegedve elveszti a „lét” iránti érzékét, amire egyes filozófusok napjainkban újra felhívják a figyelmet. „A nyugati emberiség mindinkább úgy viselkedik — írja Gabriel Marcel —, mintha az, amit felsőbbrendű léleknek neveznek, nem volna más, mint valami csökevény, kőkorszakbeli lények maradványa.” Egy másik filozófus, Karl Jaspers is rámutatott arra, hogy az emberre alkalmazott különböző tudományos elméletek, ha végleg elutasítják azt a másik forrást, azt a másik módszert, amely totalitásnak látja az embert, — végül könnyen oda vezethet, hogy az ember képtelen lesz önmagát megérteni. És hozzáteszi: „Az embernek ezt a totális képét újra vissza kell szerezniünk”. Igaz: erre a legmélyebb és legbiztosabb bölcslet sem képes. Ahhoz, hogy újra megtaláljuk az embernek azt a teljes képét, amely a lét értelmével, a szilárd alapokon nyugvó igazság fogalmával, az örök értékekbe vetett bizalommal együtt veszendőbe megy, hitünket kell segítségül hívniunk. Hitünket, mely azt tanítja, hogy az ember Isten képére teremtetett.

De éppen ez az, amit a mai ember nem tud és nem is akar megtenni. Mert úgy véli, ha elismeri, hogy az ember Isten képe és visszfénye, ez számára nem belső teljességet, ontológiai fajsúlyt és lelkiszabadságot jelent, hanem minden egyéb alárendeltséget eleve magában foglaló szolgaságot. Attól fél: önmagát fosztaná meg mindattól, amit Istenének ismerne el. Arra a végső következtetésre jut, hogy Istennek meg kell halnia, hogy az ember élhessen. Ezzel rátapintottunk korunk alapvető bajára. Nem más ez, mint az Isten ellen való lázadás, ami évszázadok óta kísérti az embert, de még soha nem volt olyan nyílt és gyökeres, mint napjainkban. Az emberiség lelkében hatalmas tengerárként támadt az a meggyőződés, hogy végre ütött az ember órája, azé a véges lényé, amely immanenciájában és végességében elégnék tartja önmagát, és aki immanenciájában és végességében az Isten jogait követeli magának. A szellem érettségének egyik jele valóban az, hogy lemond a mítikus képekről és hamis transzcendenciáról, a szellem élősködőről, melyek kiszívják nedveit anélkül, hogy valódi gyümölcsöket teremnének. Ám ne felejtjük el, hogy nem elég a természet és ember realitására rádőbenni, meg is kell magyaráznunk azt, beléje kell hatolnunk. És vigyázzunk, nehogy a a redukálás eredménye csonkítás legyen: s ne hogy az illúzió helyébe egy másik, ellentétes illúzió lépjen. Mert ahogy van illúziója az abszolútnak, úgy van a relatívknak is; s ha van a transzcendenciának, van az immanenciának is; van misztikus

illúzió, de van pozitívista is. Ha félreismerjük a relativót, az időbelit, akkor csak hamis abszolúthoz és hamis örökkévalóhoz jutunk; de az örök és az abszolút félreismerése is hamis evilágit és hamis történelmit eredményez.

A miszticizmus illúzióit egyébként nem a modern kritika fedezte fel. A kereszténység kezdettől fogva fölismerte őket. Ez utóbbi sohasem volt — ahogy egyesek képzelik — „Yoga-vallás”. Szembefordult egyfelől a régi pogány babonákkal, de ugyanakkor másfelől minden világellenes szemléletet is elutasított. Az ember szerinte nem az, aminek egyesek álmodták: egy parány az istenségből, amely e rossz és illuzórius világba hullott és nem található üdvét másban, csak abban, hogy menekül a világból, ahol nincs semmi feladata, s ezért vagy rá kell hagyatkoznia abszurd sorsára, vagy ráébrednie semmisége tudatára. A kereszténység azt tanítja, hogy a világnak, mint a jó Isten valóságos művének, valóságos értéke van; tehát nemcsak környezet, amelyben az embernek tevékenykednie kell, nemcsak eszköz, amelyet föl kell használnia, hanem mintegy az eljövendő világ anyaga, amelyből örökkévalóságunk szövődik. Tehát az ember hivatása nem az, hogy az időtől, hanem az, hogy az *idő által* szabaduljon fel; nem az, hogy meneküljön a világból, hanem inkább az, hogy vállalja a világot. De hogy megértsük a világot és időt, túl kell tekintenünk rajtuk: mert a világ szilárdságát az örökkévalósághoz való viszonya adja, mint ahogy az időt is ez teszi reális „levés”-sé. Másképpen úgy is fogalmazhatnók, hogy a kereszténység szerint az embernek kettős jellege van: lelki és időbeli, és e kettő nem választható szét egymástól. Helyesen értelmezett, reális, termékeny történetiség nélkül belső élete csak fantazmagória és hiú pszichologizálás lenne: belső élet nélkül történelmisége szétfoszlanék az időben, amely maga is porrá omlanék. Az ember a történelemben és a történelem által lesz, ezért az egyes nemzedékek csak akkor érthetik meg teljesen önmagukat, ha úgy tekintik, mint a haladó emberiség egyik láncszemét; de e haladásnak sem volna semmi értelme — vagy inkább az emberiség nem is haladna; sőt maga az „emberiség” kifejezés sem volna más, mint üres szó —, ha emberi világunk szívében nem volna ott a nagy mágnes, az Örökkévaló.

Az az ember tehát, amelyet hitünk rajzol elénk, nem valami leláncolt, megszokásba merevedett lény, akit félelem, szolgaság, mindenféle korlátozás tart leigázva és akit csak értelmének normális fejlődése és főleg a modern tudomány vívmányai tudnak felszabadítani; de nem is az az álombeli istenség, az az arcnélküli istenparány, amilyenek egy túlságosan naturalista miszticizmus képzelet, azáltal kísérelvén meg a felszabadulást, hogy tartózkodik a világ megváltoztatásától és nem ismer semmiféle szociális kötelességet. És nem is az a lény, akit teljes egészében körülhatárolhatnak a pozitív tudományok meghatározásai, de amely ugyanezen a földön még súlyosabb rabságba esik: nem lévén más, mint pusztá tárgy, melyet a technika kénye-kedve szerint formál. A földből lett ember-

nek, akiben azonban a föld egész története kifejeződik, folytatódik és átalakul; az embernek, akibe Isten lelket lehelt, amely halhatatlanná, az „örökkévalóság csirájává” teszi őt: az embernek el kell fogadnia kettős eredetét, amely természetét is kettőssé teszi. Ez nem kettős elnyomatást jelent; ellenkezőleg, ez kettős felszabadulás kiindulópontja. Telítse hát szellemmel mindkét viszonylatot, mely kettős eredetének következménye: egyrészt a világot értelme és keze segítségével varázsolja olyan eszközzé, mellyel kifejleszti természetes lényének összes lehetőségeit; másrészt ismerje el alázatosan Istentől való függését, meghallván egy magasabb hívás szavát, és emelkedjék fel a Teremtővel való egyesülésig.

A nélkül, hogy hazug álmokba ringatna, vagy gyanús újdonságokat kínálna, a kereszténység ma is — éppen úgy, mint húsz évszázaddal ezelőtt — változatlan tanítására támaszkodva, és mindig új életerejének tudatában mindent megment és mindent beteljesít. Amit egykor az antik lélekért tett, most újrakezdi a mai emberiségért. Mindazt, ami a mai önmagát kereső emberiség erőfeszítéseiben, gondolatában jó, magáévá teszi, hogy felemelje és ugyanakkor megalapozza. A történeti kutatás kimutathatná, hogy a mai emberiség szenvedélyes törekvése egy új embertípus után benne lelheti meg legmélyebb forrását és legbiztosabb eredetét. Ahogyan forrás volt a múltban, úgy most is hatalmas erő. Ezt pedig elsősorban realizmusának köszönheti.

Ezt az ismertetőjegyét nem lehet eléggé hangsúlyoznunk. Természetesen nem olyan értelemben „realista”, mint azok a rendszerek, amelyek az emberben nem veszik tudomásul az önmaga fölé emelkedés vágyának, vagyis a hivatásnak a realitását. A keresztény realizmus a teljesség realizmusa. Nem titkolja az ember előtt nyomorúságát, de megmutatja egyszersmind méltóságát is. Semmiestre sem szolgáltató újabb érveket a kételkedők és kiábrándultak számára. A keresztény bölcsesség nevében nem lehet a szellemi tunyaságot, a szociális igazságtalanságba való belenyugvást és az emberiség nagyságáról és egységéről való álm hiúságát prédikálni. Vajjon hitünk nem azt hirdeti-e, hogy az emberiség egy, hogy sorsa közös, hogy a jövő építésére mindenki meghívást kapott, hogy az egyes ember üdve a közösség üdvének függvénye, hogy a világ-egyetemnek megvan az értelme; hogy az univerzum kulcsa az ember, hogy szabad és testvéri társadalomra teremtettünk, hogy jövőnk sorsunkra idelelni kell előkészülnünk? De hitünk nem kevésbé erőteljesen figyelmeztet két másik dologra is.

Először is arra, hogy az emberiség jelenlegi bajai nem vezethetők vissza egyszerűen rossz társadalmi szervezethez. „Az ember baja sokkal mélyebb, sokkal titokzatosabb, helyzete sokkal tragikusabb, az elidegenülés sokkal súlyosabb.” Ha az ember keresztény, nem feledkezhetik meg arról a nagyon egyszerű, nagyon banális tényről — arról a szörnyű lepráról, amit bűnnek nevezünk. Lehetetlen nem venni tudomást erről, ha az ember felszabadítására törek-

szünk. Gondoljunk arra is, hogy szabad akaratunk következtében minden haladás kétoldalú; hogy még az öntudat terén való haladás sem vonja automatikusan maga után a jóban való megerősödést vagy gyarapodást; és hogy a harc, amelynek csiráit szívünkben viseljük, az idők végezetéig az ember természetes lelkiállapota lesz. De főleg a kérdés másikkal akarjuk felhívni a figyelmet. Ha azt hinnők, hogy az emberek egymáshoz való külső viszonyának gazdasági, szociális vagy politikai átalakításával kimeríthetjük, vagy tökéletesen meggyógyíthatjuk az emberi szív mérgezett forrását; ha azt hinnők, hogy a külsőleg megvalósított békeállapot megszünteti a hadiállapotot a szívekben; illúziókban ringatónk magunkat. A realitás egyik területén tett felfedezések közönyössé tennének ugyanennek a realitásnak másik oldala iránt? Az a rossz, ami az emberben van és sokszor pokollá teszi az életet, egyedül csak szociális okokra volna visszavezethető? S vajjon ezeket az okokat ki hozta létre? Az ember talán nem tehet a társadalom mai hibáiról? Ha az emberiség kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlik, ki kell nyomoznunk e tény legvégső, legalapvetőbb okát is. Az uralkodási ösztön megvolt az emberben már a történelem kezdetén, mielőtt még kizsákmányolók lettek volna. És ugyanígy más ösztönök is, amelyeknek szociális kihatása nem csekélyebb, mint az uralkodási ösztöné. Egyetértünk Marx-szal és mindazokkal, akik meglátták a szociális probléma fontosságát. Intellektuális módszerrel valóban nem lehet az emberi problémát megoldani. De egyedül a gazdasági és szociális módszer sem látszik elegendőnek ehhez. Nem mintha a szociális struktúrák történelmi adottságai nem lennének számos hiba okai és nem viselnék magukban az ellentétek csiráit. De a kevélység gyökerei még mélyebbek. Az „öntudat baja” több, mint a társadalmi viszályok visszfénye; az ember rabszolgasága más, mint a társadalmi rabszolgaság: ez a szerencsétlenség, ez a szolgaság végső fokon egy sokkal régibbkeletű és belsőbb oknak tudható be. Valóban túl kell jutnunk a filozófián, a kereszténység már húsz század óta hirdeti ezt. Krisztus nem azért jött, hogy megoldjon egy problémát, vagy eloszlasson egy csalódást; azért jött, hogy legyőzzön egy ellenfelet: a bűnt.

Ahhoz, hogy elismerjük az ember sötét oldalát, önmegsemmisítési hajlamát, a lelki nyomorúságot, amely belülről emészti, nem is szükséges elfogadni a bűnről vallott egész katolikus tanítást, sőt még hívőnek sem kell lenni. Ama felfedezések közé amelyeket a mai ember önmaga megismerése terén tett, nem kell-e besorolnunk a tudatalatti területek felkutatását, amiben a legpozitívabb módszerű tudósok egyetértenek a legintuitívabb zsenikkel? Gondoljunk csak Freudra és Dosztojevszkijre. Egyébként, ha a teljes embert akarjuk megérteni, önmagukban a lélektani elméletek — melyek sokszor csak fiziológiaiak — szintén nem kielégítőek. Az a keresztény, aki megnyitja lelkét a felszabadító kegyelem számára, olyan elmény részesevé válik, amelyet a pszichiáterek semmiféle kategóriába nem sorolhatnak be. Elég, ha Szent Ágostonra hivatkozunk,

aki nagy bűnös és nagy szent volt és világosan meglátta az áthidalhatatlan szakadékot az elfojtás és a felszabadulás között: „Nagy a különbség a vágynak az elkeseredett lélek által való elfojtása és a gyógyult lélek által való kiűzése között”.

De van az emberben egy másik seb is, amely — bár az elsővel sok tekintetben rokon — nem akadályozza a nagyságnak, hanem éppen ellenkezőleg: annak egyik elidegeníthetetlen jele. Különböző formákban válhat az ember számára tudatossá. Lehet folyton újjáéledő nyugtalanság, az emberben gyökerező elégedetlenség, amely nemcsak azt akadályozza meg, hogy megmaradjon egy állandó forma mellett, hanem azt is, hogy megelégedjék az egyirányú fejlődéssel. A gondolat lendülete széttöri a korlátokat, amelyek közé be akarna zárkózni. E nyugtalanság sokszor minden határozott tárgy nélküli szorongás, amelyet egyéb gondok elnyomnak. Végtelen sok válfaját írhatná le a lélektan. Néha különös előérzet, egy másik lét megsejtése és az, aki átéli ezt, másokban is felkelti a vágyat és másik lét után, vagy legalább is megsejteti velük annak lényegét. Egy filozófus nemrégiben a „transzcendens hívásának” nevezte e vágyat. Ennek az általános tünetnek vannak naiv megnyilvánulásai is; elítélhetjük elferdüléseit, rámutathatunk rossz utánzataira, zavarosságára, amely a szellemi primitívség következménye; megfigyelhetjük, hogy a lelki vagy szociális organizmus beteges állapotában különösen kiéleződik; de igen rossz megfigyelő lenne az, aki a gyermekkori maradványokat látná benne, vagy valami felületes bajt, valamifajta kinövést, amely egy nap egyszerűen kiirtható; kísértetet, amelyet elúzhatunk, idegen hangot, amelyet elhallgattathatunk. Ne képzeljük, hogy a tudomány fejlődésével vagy a tökéletes testi és társadalmi egészség megvalósításával megszabadulhatunk tőle. Örök emberi érzés ez, — ez az, ami az emberben a legemberibb és ami arra készíti, hogy önmaga fölé emelkedjék. De ha mégis sikerülne belőlünk ezt a vágyat kiirtani? Nos, akkor nem volna-e nagyon is fakó ideál egy olyan földi lét, amelyből hiányoznék a küzdelem, az ellentmondás, de a lendület és az abszolút keresése is! Olyan szabatosan megoldaná ez az ember egyenletét, hogy nem maradna többé semmi rés, melyen át a lét titkával érintkezésbe léphetnénk, nem volna többé alkalom arra, hogy az ember önmagával és egyéni választásából folyó kötelezettségeivel vitába szálljon.

De nem állunk ilyen választás előtt. Inkább azt kell mondanunk, hogy a túlságosan igazságtalan vagy nyomorúságos szociális helyzet az, ami a mai embert elzárja a lelki élet elől. Tehát teljes szívvel-lélekkel dolgozhatunk az emberiség minden téren való haladásáért; nem kell attól tartanunk, hogy túlmegyünk a határon; mert sohasem lesz akkora sikerünk, hogy a fenséges seb beforrjon az ember lelke mélyén.

Ez a szorongás szülhet babonákat is; és nagyon helyes, ha küzdünk ezek ellen az embert megbénító és lealázó babonák ellen. De nyugtalanságunk tiszta lényegében mégis csak valami lelkünk mélyén megszólaló magasabb hívás, és teljes emberségünk jellem-

zója. Elfojtása teljességünket veszélyezteti, — anélkül, hogy a hantgot végleg elnémíthatná bennünk. De aggodalmunkat reménységre is változtathatjuk, ha megnyílunk Az előtt, aki utat mutatott a szeretetben arra, hogyan lehetünk önmagunk lényegi megsemmisítése nélkül többek önmagunknál. Ha pedig elfogadjuk, hogy van misztérium, keresnünk kell a titok nyitját is.

Ennek a titoknak a kulcsát nyújtja át nekünk a kereszténység. Egyetlen olyan dogmája sincs, amely valamiféleképpen ne fedezne föl és ne magyarázna meg valamit belőlünk, önmagunknak. Általa megvilágosodik a nagyszerű emberi kaland valódi értelme, általa megértjük minden emberi munka fenséges végcélját. Az új „homo faber“-t az új „homo sapiens“-nek kell kiegészítenie, aki megérti, hogy az emberi tevékenység nem öncélú; a szántásnak-vezetésnek célja és értelme az aratás; és az embernek örökkévalóságot kell aratnia. Meg kell értenünk, hogy a földet azért kell napról-napra jobban birtokunkba vennünk, hogy végül annál többet ajánlhassunk fel Istennek; meg kell értenünk, hogy az Istenben való kiteljesedés nem megállást jelent, hanem önmagunk túlszárnyalását.

Olyan korban, amelyben derűlátás és kétségbeesés között hánykódva egy új embertípus keresi önmagát, a keresztények segítségére akarnak lenni, hogy megtalálja útját és vállalkozása sikerrel járjon. Krisztus Urunk nem ígérte nekik, hogy mindig hallgatni fog reájuk a világ. Azzal is tisztában vannak, hogy kevés bennük a bátorság és az éleslátás, s ezért egyénileg sokszor nem állnak hivatásuk magaslatán. De Mesterük ígérete és a Lélek ereje bennük nem engedi, hogy építő hivatásukról lemondjanak.

Az isteni támogatás tudatában vállaljuk hát magunkra a hat nap munkáját, mert „Isten nem ragadja el tőlünk azt, amit az ember maga is véghez tud vinni“. De a hetedik nap, amely mindent kiteljesít, mindent megújít, az Úr napja: ezt csak Ő tudja nekünk nyújtani. Amíg a világ áll, számtalanszor megismételhetjük Prometheusz gesztusát, minden század új tüzet gyújthat, amely előbbre viszi az emberi nemet, de ugyanakkor kérjük, szálljon le az a Tűz, amely nélkül semmi nem lehet tökéletes, megváltott, örökkévaló. „Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terrae.“